

شهر ساوه در دوران اسلامی

بافت تاریخی و آثار معماری

دکتر حسن کریمیان

مریم رحیم نژاد

بازینه

یادآور پاکی هاست

میدان انقلاب، اول خیابان کارگر جنوبی، بن بست گشتاسب، شماره ۴، طبقه همکف

تلفکس: ۶۶۹۶۱۵۲۲ و ۶۶۹۷۵۲۴۶-۷ تلفن همراه: ۰۹۱۲۱۰۵۴۰۹۸

www.pazinehpress.ir

چاپ اول: ۱۳۹۵

نام کتاب: شهر ساوه در دوران اسلامی (بافت تاریخی و آثار معماری)

پژوهش و تألیف: دکتر حسن کریمیان، مریم رحیم‌نژاد

ناشر: پازینه

لیتوگرافی: نقش آفرین

چاپ و صحافی: سیب سبز

شمارگان: ۸۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۱۲۶-۶

تمام حقوق این اثر محفوظ است

سرشناسه	: کریمیان، حسن، ۱۳۱۳
عنوان و نام پدیدآور	: شهر ساوه در دوران اسلامی، بافت تاریخی و آثار معماری / حسن کریمیان، مریم رحیم‌نژاد.
مشخصات نشر	: تهران: پازینه، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۴۰۰ ص: جدول.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۱۲۶-۶
وضعیت فهرست نویسی: فیپا	
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: معماری -- ایران -- ساوه
موضوع	: ساوه -- تاریخ
موضوع	: ساوه -- جغرافیای تاریخی
شناسه افزوده	: رحیم‌نژاد، مریم ۱۳۶۶ -
رده بندی کنگره	: ۱۴۸۷NA / ۴۵۲ ۱۳۹۵
رده بندی دیویی	: ۷۲۰/۹۵۵۱۳۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۰۶۱۱۵

قیمت: ۳۵۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

عنوان مطالب.....	صفحه.....
پیشگفتار	۱
فصل اول: کلیات	۶
فصل دوم: بسترهای شکل‌یابی شهر ساوه	۱۲
۲.۱- بسترهای جغرافیایی	۱۳
۲.۱.۱- موقعیت جغرافیایی	۱۳
۲.۱.۲- ساوه در تقسیمات کشوری	۱۴
۲.۱.۳- ساختار و ناهم‌واری‌ها	۱۵
الف)- ساختار	۱۵
ب)- ناهم‌واری‌ها	۱۷
۲.۱.۴- زمین‌شناسی و نوع خاک	۱۸
۲.۱.۵- عوامل مربوط به زلزله	۲۰
۲.۱.۶- اقلیم	۲۲
۲.۱.۷- منابع آب	۲۷
الف)- آب‌های سطحی	۲۷
ب)- آب‌های زیرزمینی	۲۹
۲.۱.۸- پوشش گیاهی	۳۲
۲.۱.۹- گونه‌های جانوری	۳۴
۲.۱.۱۰- جغرافیای انسانی	۳۴
۲.۲- بسترهای تاریخی	۳۶
۲.۲.۱- ساوه در ایالت جبال	۳۶
۲.۲.۲- جغرافیای تاریخی ساوه	۴۰
الف)- وجه تسمیه ساوه	۴۰
ب)- ساوه در متون و منابع اسلامی	۴۲

۵۲	۲.۲.۳- ساوه از دیدگاه سیاحان و سفرنامه‌نویسان
۶۷	۲.۲.۴- اهمیت ساوه از نظر راه و راهداری در منابع و متون
۷۲	فصل سوم: تحولات تاریخی شهر ساوه در دوران اسلامی
۷۳	۳.۱- شهر ساوه در دوره قبل از اسلام
۷۳	الف)- منابع مکتوب
۷۷	ب)- شواهد باستان‌شناسانه
۸۱	۳.۲- شهر ساوه در دوران اسلامی
۸۱	۳.۲.۱- شهر ساوه از سقوط ساسانیان تا قرن هفتم هجری
۹۹	۳.۲.۲- شهر ساوه از قرن هفتم تا دهم هجری
۱۱۲	۳.۲.۳- شهر ساوه از قرن دهم هجری تا پهلوی اول
۱۲۴	فصل چهارم: فضاهای شهری و عناصر شاخص معماری ساوه
۱۲۵	۴.۱- فضاهای شهری
۱۳۱	۴.۱.۱- دیوار دفاعی
۱۳۴	۴.۱.۲- محلات شهری
۱۳۶	۴.۱.۳- شبکه‌های ارتباطی
۱۳۶	الف)- معابر
۱۳۹	ب)- میداين و میدانچه‌ها
۱۴۲	۴.۱.۴- بازار
۱۴۴	۴.۱.۵- سیستم‌های نامحسوس شهری
۱۴۴	الف)- تأسیسات آبرسانی
۱۵۲	ب)- سیستم‌های دفع آب‌های سطحی و فاضلاب شهری
۱۵۴	۴.۲- فضاهای معماری
۱۵۷	۴.۲.۱- بناهای مذهبی
۱۵۷	الف)- مساجد و مناره‌ها
۱۵۷	• مسجد جامع ساوه

- مناره مسجد جامع ساوه ۱۶۳
- مسجد سرخ ۱۶۴
- مناره مسجد سرخ ۱۶۶
- مسجد بازار ۱۶۷
- ب) - بقاع و امامزاده‌ها ۱۶۸
- مقبره سید اسحاق ۱۶۸
- مقبره سید بشیر ۱۶۹
- امامزاده شاهزاده حسین ۱۷۰
- بقعه امامزاده سید ارضا ۱۷۱
- مقبره استاد و شاگرد ۱۷۳
- امامزاده سید علی اصغر ۱۷۳
- بقعه شاهزاده یحیی ۱۷۴
- ج) - تکایا ۱۷۵
- تکیه حاج داوود ۱۷۵
- ۴.۲.۲ - بناهای عام‌المنفعه ۱۷۶
- الف) - آب انبارها ۱۷۶
- آب انبار شاهزاده حسین ۱۷۶
- آب انبار چهارسوق ۱۷۷
- آب انبار سید اسحاق ۱۷۸
- آب انبار مسجد جامع ۱۷۹
- آب انبار میدان انقلاب (میدان ملی / شاه عباس) ۱۷۹
- آب انبار حاج میرزا حسین عاملی ۱۸۰
- آب انبار عبدالآباد ۱۸۱
- ب) - حمام‌ها ۱۸۲
- حمام میدان ۱۸۲
- ۴.۲.۳ - بناهای مسکونی ۱۸۳

- خانه کتابدار ۱۸۳
- خانه صالحی ۱۸۵
- خانه مقدس زاده ۱۸۶
- ۴.۲.۴- بناهای تشریفاتی ۱۸۷
- قلعه عبدالآباد ۱۸۹
- خانه امیرحسینی ۱۹۰
- قلعه آقدره ۱۹۱
- قلعه انجروند ۱۹۱
- ۴.۲.۵- بازار و فضاهای تجاری ۱۹۲
- بازار ساوه ۱۹۲
- دالان حاج ملک ۱۹۴
- تیمچه نبوی زاده ۱۹۵
- بازارچه آهنگرها ۱۹۵
- گنبد چهارسوق (تکیه چهارسو) ۱۹۶
- ۴.۳- محوطه‌های استقرار پیرامونی شهر ساوه ۱۹۷
- ۴.۳.۱- تپه آسیاباد ۱۹۷
- ۴.۳.۲- تپه جنوب مسجد جامع ۱۹۸
- فصل پنجم: تحلیل، نتیجه‌گیری و پیشنهادات ۲۰۰
- ۵.۱- تحلیل داده‌ها ۲۰۰
- ۵.۱.۱- کاربری بناها ۲۰۱
- ۵.۱.۲- توزیع زمانی (گاهنگاری) ۲۰۲
- ۵.۱.۳- دسترسی به آب ۲۰۴
- ۵.۱.۴- ورودی بناها ۲۰۵
- ۵.۱.۵- مواد و مصالح ۲۰۶
- ۵.۱.۶- موقوفه بودن بناها و فضاها ۲۰۸

- ۵.۲- نتیجه گیری ۲۰۹
- ۵.۳- پیشنهادات ۲۲۳
- کتابنامه ۲۲۵
- الف)- کتابنامه فارسی ۲۲۵
- ب)- کتابنامه غیر فارسی ۲۴۶
- ج)- منابع اینترنتی ۲۴۷
- د)- ضمائم ۲۴۸

www.ketab.ir

پیشگفتار

بی‌تردید بافت قدیم شهرها را می‌توان حافظه تاریخی آنها به حساب آورد.^۱ این مجموعه‌ها، گنجینه‌های گرانبهائی از تاریخ و فرهنگ هر کشوری را در خود جای داده و تفکرات فلسفی و جهان‌بینی سازندگان خود را به نمایش می‌گذارند. عیناً بدین سبب است که هرگونه اقدامی در خدشه بر این آثار را می‌توان به مثابه تخریب حافظه شهر محسوب داشت و پرواضح است که شهری که به این مصیبت مواجه شود، هویت خود را از دست داده و توفیق چندانی در تشخیص و تعیین اهداف آتی خود نخواهد داشت. ساوه از نادر شهرهایی است که بافت تاریخی ارزشمند آن آثار و بناهای مربوط به دوره‌های مختلف اسلامی از قرن اولیه اسلامی تا روزگار پهلوی را در خود حفظ نموده است. اگرچه بافت تاریخی این شهر به دلایلی چون: جنس نامناسب و دوام کم خاک و عواملی نظیر سیل و زلزله‌های مکرر، بیشتر از همه به سبب ساخت‌وسازهای بی‌ضابطه، بیشترین آسیب را به خود دیده، لیکن در آن بناهای تاریخی ارزشمند نسبتاً سالمی را نیز می‌توان یافت که مطالعه چیدمان و موقعیت و ریژگی‌های معماری آنها در تشخیص روند شکل‌یابی و توسعه گسترش این شهر بسیار مؤثر واقع می‌شوند. علی‌رغم اهمیت کلیدی شهر ساوه در شکل‌یابی تحولات تاریخی ایران در دوران اسلامی، مطالعات باستان‌شناسی مستمر و هدفمندی در بافت تاریخی آن به ثبت نرسیده

۱. در بیانیه کنفرانس «تحول شهر در ایران» (Urban change in Iran) که در نوامبر ۲۰۱۲ در لندن برگزار شد و اینجانب نیز عضو کمیته علمی آن بودم، بافت تاریخی شهرها حافظه تاریخی آنها دانسته شد و بر اهتمام دولت‌ها در حفظ و احیای آنها تأکید گشت.

است. کاوش‌های مختصری که در مسجد جامع قدیم آن صورت گرفته، اطلاعاتی از قدمت و فرم اولیه این بنا در اختیار نهاده است.

در پژوهش حاضر تلاش گردیده تا روند شکل‌یابی و توسعه شهر مورد مطالعه قرار گیرد. در نیل به این هدف، تحولات شهر در دوره‌های مختلف، تأثیر رویدادهای تاریخی بر بافت تاریخی آن، ویژگی‌های معماری و تزئینی بناها و دوره یا دوره‌های رونق شهر مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.^۱

بی‌تردید نوشتار حاضر تنها بخش اندکی از تلاش‌های قرون و اعصار متمادی مردمان فرهنگ‌دوست و ادیب‌پرور شهرستان ساوه را منعکس ساخته است و مؤلفین مشتاقانه منتظرند تا از رهنمودات علمی محققین سایر رشته‌ها در بارور نمودن آن بهره‌جویند. در معرفی فرهنگ این مرز و بوم و حکمای این نوشتار خاضعانه دست گرم و مهربان تمامی دانش‌پژوهان سرزمینمان را به گرمی می‌فشاریم و از هرگونه رهنمود آنان بهره خواهیم برد.

دکتر حسن عرب‌یان^۲ و مریم رحیم‌نژاد^۳

۱. جای آن است تا از الطاف مسئولین محترم شهر ساوه که با چهره‌ای گشاده و مرحمتی وافر تهیه اطلاعات میدانی را تسهیل بخشیدند، سپاسگزاری نمایم. همچنین شایسته است از زحمات سرکار خانم مریم رحیم‌نژاد که تهیه اطلاعات میدانی را عهده‌دار بوده‌اند قدردانی نمایم. فی‌الواقع مقدمات تحریر این اثر در پایان‌نامه کارشناسی ارشد نامبرده - که در سال ۱۳۹۰ در دانشگاه تهران دفاع گردیده - فراهم آمده و بدین سبب اثر حاضر بیش از هر کس مدیون تلاش‌های مشارالیه می‌باشد.

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه تهران. hkarimi@ut.ac.ir

۳. دانش‌آموخته باستان‌شناسی دانشگاه تهران و نویسنده مسئول: m.rahimnejad89@gmail.com